‘सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला’ उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजिक शास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस
नेपाली शिक्षण समितिको स्नातकोत्तर
तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

राजिव सेडाई

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं

२०६७

‘सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला’ उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

राजिव सेडाई-२०६७

शोधनिर्देशक
डा.रामप्रसाद ज्ञवाली

‘सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला’ उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजिक शास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस
नेपाली शिक्षण समितिको स्नातकोत्तर
तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
राजिव सेडाई
रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं
२०६७

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह नेपाली विषय द्वितीय वर्षका छात्र राजिव सेडाईद्वारा तयार पारिएको **सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला** उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन विषयक शोधपत्र नेपाली स्नातकोत्तर तहको द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

....	....	....
शोधनिर्देशक	बाह्य परीक्षक	विभागीय प्रमुख
सह प्रा.डा. रामप्रसाद ज्ञवाली	प्रा.राजेन्द्र सुवेदी	सह प्रा.डा. रामप्रसाद ज्ञवाली

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह नेपाली विषय द्वितीय वर्षका छात्र राजिव सेडाईले **सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला** उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रही तयार गर्नुभएको हो । निजले परिश्रम र लगनशीलतापूर्वक तयार पार्नु भएको यस शोध कार्यबाट म सन्तुष्ट छु । साथै यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

सह प्रा.डा. रामप्रसाद ज्ञवाली

(रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस)

प्रदर्शनी मार्ग काठमाडौं

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत **सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला** उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको शोधकार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । यस शोधपत्रलाई यस रूपमसम्म ल्याई पुऱ्याउनमा विभिन्न महानुभावहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहेकाले उहाँहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्नु आफ्नो कर्तव्य ठान्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरुज्यू सह प्रा.डा. रामप्रसाद ज्ञवालीज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको छु । आफ्नो व्यावहारिक एवं शैक्षणिक व्यस्तताका बाबजुद पनि बारम्बार समय दिई आवश्यक सामग्री सिफारिस गर्ने र विभिन्न विधि एवं तौरतरिका जानकारी दिएर शोधकार्यमा निरन्तर लागिरहन हौसला प्रदान गर्दै समुचित निर्देशन दिनुहुने शोधनिर्देशक गुरु ज्ञवालीज्यूप्रति सर्वप्रथम कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र लेख्न अनुमति दिई आवश्यक सुझावसमेत दिनुहुने रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली विभागका तत्कालीन विभागीय प्रमुख श्री तुलसीमान श्रेष्ठप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी यस शोधपत्र तयारीका सिलसिलामा महत्त्वपूर्ण सुझाव सल्लाह दिनुहुने आदरणीय गुरु श्री रमेशप्रसाद भट्टराईज्यूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रको तयारीका लागि कतिपय आवश्यक सामग्री तथा जानकारी दिएर सहयोग प्रदान गर्नुहुने शोध नायक श्री शान्ता श्रेष्ठप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । मेरो अध्ययनलाई यो अवस्थासम्म पुगेको हेर्ने सपना बुनेर परलोक भइसक्नु भएका पूजनीय बुबाआमाप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्नु आफ्नो परम कर्तव्य ठान्दछु । मेरो पढाइलाई सुचारु रूपले सञ्चालन गर्न उल्लेखनीय सहयोग पुऱ्याउने अर्धाङ्गिनी रजनी मैया श्रेष्ठप्रति म आभारी छु ।

शोधपत्रका लागि आवश्यक सामग्री सङ्कलनमा त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, केशरमहल पुस्तकालय र रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पसको पुस्तकालयबाट उल्लेखनीय सहयोग प्राप्त भएको हुँदा सहयोग प्रदान गर्ने पुस्तकालयका कर्मचारीहरूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै मेरो पाण्डुलिपि शोधपत्रलाई कम्प्युटरमा टङ्कन कार्य गरी सहयोग पुऱ्याउने क्वालिटी फोटोकपी सेन्टर गङ्गाघरलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस अन्तर्गतको नेपाली भाषा शिक्षण समिति समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

त्रि.वि. दर्ता नं. : ४०७५५/९४
शैक्षिक सत्र : २०६५/०६६
परीक्षा क्रमाङ्क : ४०००७७

....
राजिव सेडाई
(शोधार्थी)

विषय-सूचि

परिच्छेद एक

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय १

१.२ समस्या कथन १

१.३ उद्देश्य कथन १

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा १

१.५ शोधकार्यको औचित्य र उपयोगिता ३

१.६ प्रस्तुत शोधकार्यको सीमाङ्कन ३

१.७ शोध विधि ३

१.८ (क) सामग्री सङ्कलन विधि ३

१.८ (ख) सामग्री विश्लेषण विधि ३

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा ४

परिच्छेद दुई

उपन्यासकार शान्ता श्रेष्ठको परिचय र रचना धर्मिता

२.१ जीवनी र व्यक्तित्व परिचय ५

२.२ शिक्षादीक्षा ५

२.३ साहित्य लेखन प्रारम्भ र प्रेरणा ५

२.४ प्रकाशित/अप्रकाशित कृतिहरू ६

२.५ कृतिलेखनका विविध आयाम तथा पक्ष ६

२.५.१ कथाकार व्यक्तित्व ७

२.५.२ कवि व्यक्तित्व ८

२.५.३ उपन्यासकार व्यक्तित्व ९

२.५.४ नाटककार व्यक्तित्व ९

२.५.५ निबन्धकार व्यक्तित्व १०

२.५.६ पुरस्कार तथा सम्मान ११

२.६ शान्ता श्रेष्ठका कृतिहरूमा पाइने विशेषता एवं प्रवृत्तिहरू १२

२.६.१ सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्ति १३
२.६.२ आलोचनात्मक यथार्थवादी प्रवृत्ति १५
२.६.३ मानवतावादी प्रवृत्ति १७
२.६.४ विसङ्गतिमुलक चिन्तनको प्रस्तुति १८
२.६.५ आतङ्क, भय र सन्त्रासयुक्त प्रस्तुतिमा जोड १९
२.६.६ अस्तित्ववादी प्रवृत्ति २०
२.६.७ धामी, झाँक्री जस्ता अदृश्य र अवैज्ञानिक शक्तिप्रति विश्वास २२
२.६.८ मौलिक भाषाशैली २२
२.७ निष्कर्ष २३

परिच्छेद तीन

'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

३.१ विषय परिचय २४
३.२ उपन्यासको परिभाषाहरू २४
३.३ उपन्यासको संरचना २५
३.४ 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासको कथानक २६
३.४.१ 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासको कथानक स्रोत २८
३.४.२ कथानक ढाँचाका आधारमा 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यास ३०
३.४.३ कथानकको प्रकारका आधारमा 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यास ३१
३.४.४ कथानकको आङ्गिक विकासका आधारमा 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यास ३२
३.४.५ अन्त्यका दृष्टिले 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यास ३३
३.५ 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यास भित्र द्वन्द्व ३४
३.५.१ आन्तरिक द्वन्द्व ३४
३.५.२ बाह्य द्वन्द्व ३५
३.६ 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासभित्र कौतूहल ३५
३.७ 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासमा परिवेश ३८
३.७.१ भौतिक परिवेश ३८

३.७.२ मानसिक परिवेश ३९
३.७.३ आञ्चलिक परिवेश ३९
३.८ चरित्र चित्रण ४०
३.८.१ चरित्र वा पात्र ४०
३.८.२ कार्यका आधारमा 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासको पात्रविधान ४१
३.८.३ 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासका प्रमुख पात्र ४१
३.८.४ सहायक तथा अन्य पात्रहरू ४३
३.८.५ 'सङ्घर्ष भित्रको अनौठा पाइला' उपन्यासका पात्रहरूको चिन्तन ४४
३.८.६ स्वाभाव वा स्वरूपका आधारमा 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासका पात्रहरू ४४
३.८.७ जीवनचेतनाका आधारमा 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासका पात्रहरू ४५
३.८.८ लिङ्गका आधारमा 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासका पात्रहरू ४६
३.८.९ आसन्नताका आधारमा 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासका पात्रहरू ४६
३.८.१० आवद्धताका आधारमा 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासका पात्रहरू ४७
३.९ दृष्टिविन्दु ४८
३.१० उपन्यासमा व्यक्त संवाद ५०
३.११ भाषाशैली ५४
३.११.१ 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासभित्र अङ्ग्रेजी तथा अन्य भाषाको प्रयोग ५५
३.११.२ 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासमा पदक्रम विचलनयुक्त भाषाको प्रयोग ५५
३.११.३ 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासमा कथ्यभाषाको प्रयोग ५७
३.११.४ 'सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला' उपन्यासमा प्रयुक्त आलङ्कारिक भाषाशैली ५७

३.११.५ प्रतीकात्मक शब्दको प्रयोग ५८
३.१२ ‘सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला’ उपन्यासको शैली ५९
३.१२.१ वर्णनात्मक शैली ६०
३.१२.२ चेतनप्रवाह शैली ६१
३.१२.३ व्यङ्ग्यात्मक शैली ६२
३.१३ ‘सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला’ उपन्यासको विचार पक्ष ६३
३.१३.१ तत्कालीन राजनीतिक वस्तुस्थितिको सर्वेक्षण ६३
३.१३.२ भूत, प्रेत, बोक्सी तथा अदृश्य शक्तिको प्रभावको प्रस्तुति ६५
३.१३.३ मानवतावादी धारणा ६७
३.१३.४ मानवीय मूल्य उपहासको उद्घाटन ६९
३.१३.५ आप्रवासी दुस्प्रभावको अभिव्यक्ति ७०
३.१४ निष्कर्ष७२

परिच्छेद चार

‘सङ्घर्ष भित्रका अनौठा पाइला’ उपन्यासका विशेषताहरू

४.१ विषय प्रवेश ७४
४.२ सामाजिक यथार्थवादको प्रस्तुति ७४
४.३ मानवतावादी भावको प्रस्तुति ७६
४.४ विसङ्गतिवादी धारणाको प्रस्तुति ७९
४.५ अस्तित्ववादी चेतनाको प्रभाव ८०
४.६ नारीवादी चेतनाको अभिव्यक्ति ८३
४.७ मनोविज्ञानको प्रयोग ८५
४.८ आञ्चलिकताको प्रस्तुति ८७
४.९ संस्मरणात्मक शैलीको प्रयोग ८९
४.१० निष्कर्ष ९०

परिच्छेद पाँच

समग्र, निष्कर्ष तथा मूल्याङ्कन

५.१ निष्कर्ष ९१
सन्दर्भ सामग्री सूची **९८**